

Ekonomia

Rynki pracy w okresie globalnego kryzysu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Piotr Gabrielczak

Leszek Kucharski

Eugeniusz Kwiatkowski

**Rynki pracy
w okresie
globalnego kryzysu
w krajach Europy
Środkowo-Wschodniej**

WYDAWNICTWO
UNIwersYTETU
ŁÓDZKIEGO

Ekonomia

Rynki pracy w okresie globalnego kryzysu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

Piotr Gabrielczak

Leszek Kucharski

Eugeniusz Kwiatkowski

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2016

Piotr Gabrielczak, Leszek Kucharski, Eugeniusz Kwiatkowski – Uniwersytet Łódzki
Wydział Ekonomiczno-Socjologiczny, Katedra Makroekonomii
90-214 Łódź, ul. Rewolucji 1905 r. nr 41/43

RECENZENT

Anna Organiściak-Krzykowska

REDAKTOR INICJUJĄCY

Monika Borowczyk

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Katarzyna Gorzkowska

SKŁAD I ŁAMANIE

MUNDA – Maciej Torz

PROJEKT OKŁADKI

Stämpfli Polska Sp. z o.o.

Zdjęcie wykorzystane na okładce: © Shutterstock.com

AUTORZY

Piotr Gabrielczak – rozdziały: 1 (pkt 1.1, 1.2, 1.3), 4, zakończenie

Leszek Kucharski – rozdziały: 3, 5, 6 (pkt 6.3), zakończenie

Eugeniusz Kwiatkowski – wstęp, rozdziały: 1 (pkt 1.4, 1.5), 2, 6 (pkt 6.1, 6.2, 6.4), zakończenie

© Copyright by Authors, Łódź 2016

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2016

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.07161.15.0.K

Ark. wyd. 8,0; ark. druk. 10,625

ISBN 978-83-8088-018-4

e-ISBN 978-83-8088-019-1

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-131 Łódź, ul. Lindleya 8

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. (42) 665 58 63

Spis treści

Wstęp (Eugeniusz Kwiatkowski)

7

Rozdział 1 (Piotr Gabrielczak, Eugeniusz Kwiatkowski)

Kryzys gospodarczy a rynek pracy – ujęcie teoretyczne

11

- 1.1. Wprowadzenie 11
- 1.2. Podstawowe pojęcia opisujące stan gospodarki światowej 11
- 1.3. Mechanizmy międzynarodowego rozprzestrzeniania się kryzysów 15
 - 1.3.1. Handlowe mechanizmy transmisji szoków 16
 - 1.3.2. Finansowe mechanizmy transmisji szoków 19
 - 1.3.3. Rola zachowań inwestorów w transmisji szoków 22
- 1.4. Procesy dostosowawcze na rynku pracy w okresie kryzysu 24
 - 1.4.1. Negatywny szok aktywności gospodarczej a zatrudnienie 24
 - 1.4.2. Formy procesów dostosowawczych na rynku pracy 28
- 1.5. Determinanty zmian zatrudnienia i bezrobocia w okresie kryzysu 31
 - 1.5.1. Fundamentalne determinanty zatrudnienia i bezrobocia 31
 - 1.5.2. Oddziaływanie instytucji rynku pracy 35

Rozdział 2 (Eugeniusz Kwiatkowski)

Bezrobocie w krajach Europy Środkowo-Wschodniej

41

- 2.1. Wprowadzenie 41
- 2.2. Bezrobocie jako podstawowa zmienna rynku pracy 42
- 2.3. Tendencje zmian liczby bezrobotnych 47
- 2.4. Tendencje zmian stóp bezrobocia 50
- 2.5. Kryzys globalny a bezrobocie 56
- 2.6. Podsumowanie 60

Rozdział 3 (Leszek Kucharski)

Aktywność zawodowa w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014

61

- 3.1. Wprowadzenie 61
- 3.2. Tendencje zmian liczby aktywnych zawodowo 62
- 3.3. Tendencje zmian współczynników aktywności zawodowej 65
- 3.4. Wpływ globalnego kryzysu na poziom aktywności zawodowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej 73

3.5. Zmiany struktury aktywnych zawodowo w krajach Europy Środkowo-Wschodniej	76
3.6. Podsumowanie	80

Rozdział 4 (Piotr Gabrielczak)

Zatrudnienie w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w latach 2004–2014 **81**

4.1. Wprowadzenie	81
4.2. Tendencje zmian zatrudnienia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej	82
4.2.1. Wielkość zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej	82
4.2.2. Wskaźniki zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej	88
4.2.3. Zmiany zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej według podstawowych kategorii demograficznych	91
4.2.4. Zmiany zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej według sektora gospodarczego i typu zatrudnienia	103
4.3. Podstawowe determinanty zatrudnienia w Europie Środkowo-Wschodniej	112
4.4. Podsumowanie	117

Rozdział 5 (Leszek Kucharski)

Grupy problemowe na rynku pracy w krajach Europy Środkowo-Wschodniej **121**

5.1. Wprowadzenie	121
5.2. Zróżnicowanie sytuacji na rynku pracy ze względu na płeć	122
5.3. Sytuacja na rynku pracy w grupach wiekowych	128
5.4. Wykształcenie a sytuacja na rynku pracy	136
5.5. Podsumowanie	142

Rozdział 6 (Eugeniusz Kwiatkowski, Leszek Kucharski)

Dekompozycja zmian stóp bezrobocia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej **143**

6.1. Wprowadzenie	143
6.2. Zmiany stóp bezrobocia i ich bezpośrednich determinant	144
6.3. Szacunki wpływu aktywności zawodowej i stóp zatrudnienia na zmiany stóp bezrobocia	148
6.3.1. Dekompozycje zmian stóp bezrobocia	148
6.3.2. Rola współczynników aktywności zawodowej i stóp zatrudnienia w kształtowaniu się stóp bezrobocia	154
6.4. Podsumowanie	160

Zakończenie (Piotr Gabrielczak, Leszek Kucharski, Eugeniusz Kwiatkowski) 163

Bibliografia 167

Wstęp

Końcowe lata pierwszej dekady XXI w. były okresem silnych negatywnych tendencji makroekonomicznych w świecie. Zostały one zapoczątkowane załamaniem na rynku nieruchomości w Stanach Zjednoczonych w latach 2006–2007, które dotknęło również inne segmenty sektora finansowego gospodarki amerykańskiej, by następnie przenieść się dosyć szybko do sektora realnego. Znalazło to wyraz w spadku absolutnego PKB w gospodarce USA już w 2008 r. (o 0,2% w I kwartale 2008 r. w porównaniu do kwartału poprzedniego, a także o 0,7% w III kwartale i o 1,4% w IV kwartale)¹. Tendencjom tym towarzyszył dosyć szybki wzrost stopy bezrobocia w gospodarce amerykańskiej (od 4,4% w ostatnim kwartale 2006 r. do 4,8, 7,0 i 10,0% w ostatnich kwartałach lat 2007–2009)². Te negatywne impulsy koniunkturalne i zjawiska kryzysowe przeniosły się z czasem z gospodarki USA do innych krajów (zwłaszcza począwszy od 2009 r.), dając asumpt do nazywania ich globalnym kryzysem.

Globalny kryzys stał się w ostatnich latach przedmiotem ożywionych debat i dociekań w literaturze ekonomicznej. Podejmowane są szczegółowe analizy jego przebiegu, wysuwane i rozwijane są różne koncepcje na temat jego przyczyn oraz czynników determinujących, podejmowane są próby identyfikacji i szacunki jego podstawowych skutków. To szerokie zainteresowanie problematyką kryzysu globalnego w literaturze ma oczywiste uzasadnienie. Kryzys dał się dotkliwie odczuć w gospodarkach zdecydowanej większości krajów, wpłynął na położenie ekonomiczne wszystkich grup podmiotów gospodarczych, odcisnął swoje piętno na działalności państwa i spowodował rewizję szeregu utartych poglądów w teorii ekonomii. Nic więc dziwnego, że kryzys globalny stał się palącym problemem oraz przedmiotem debat ekonomicznych ostatnich lat.

1 Dane ze strony internetowej OECD.

2 Por. strona internetowa Eurostatu: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu> [dostęp: 20.07.2015].

Wspomniany kryzys dotknął również kraje Europy Środkowo-Wschodniej – tego właśnie regionu dotyczą rozważania zawarte w niniejszej monografii. Trzeba jednak zauważyć, że pojęcie krajów Europy Środkowo-Wschodniej nie jest wcale jednoznaczne. W literaturze można spotkać różne definicje tego pojęcia, co ma związek z tym, iż kryteria jego wyodrębnienia nie są całkowicie jednolite. Obok kryteriów geograficznych uwzględnia się bowiem zazwyczaj również kryteria historyczne i polityczne. Najczęściej do państw Europy Środkowo-Wschodniej zalicza się kraje grupy Wyszehradzkiej (Czechy, Polskę, Słowację i Węgry), państwa nadbałtyckie (Litwę, Łotwę i Estonię), państwa dawnej Jugosławii (Słowenię, Chorwację, Bośnię i Hercegowinę, Serbię, Czarnogorę i Macedonię), pozostałe kraje bałkańskie (Albanię, Bułgarię i Rumunię), a także Białoruś i Ukrainę. Jednak nie wszystkie wymienione kraje mogły być włączone do analizy podjętej w niniejszej monografii z powodu niewystarczających danych statystycznych dotyczących tych państw. Dlatego też badania zostały ograniczone do 11 krajów tego regionu: Czech, Polski, Słowacji, Węgier, Litwy, Łotwy, Estonii, Słowenii, Chorwacji, Bułgarii i Rumunii.

Przedmiotem monografii są zmiany podstawowych wielkości makroekonomicznych na rynkach pracy w okresie globalnego kryzysu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Analizowane są takie wielkości makroekonomiczne, jak: liczba bezrobotnych i stopa bezrobocia, liczba aktywnych zawodowo oraz współczynnik aktywności zawodowej, liczba pracujących, stopa zatrudnienia i struktury zatrudnienia. Dane statystyczne dotyczące tych wielkości pochodzą z bazy statystycznej Eurostatu. Zakres czasowy analizy jest w istocie nieco dłuższy od okresu kryzysu globalnego, bowiem obejmuje lata 2004–2014. Zostało to podyktowane faktem, że przy dłuższym okresie analizy łatwiej można dostrzec wpływ globalnego kryzysu na przebieg badanych zmiennych.

Przyjęto trzy główne cele prowadzonych analiz. Po pierwsze, najważniejszym celem było określenie kierunków i siły zmian podstawowych wielkości makroekonomicznych na rynkach pracy w okresie globalnego kryzysu w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. W szczególności chodziło o identyfikację krajów Europy Środkowo-Wschodniej, w których wpływ kryzysu globalnego na przebieg podstawowych zmiennych rynku pracy był najsilniejszy oraz krajów, w których wpływ kryzysu był najslabszy. Po drugie, celem analiz było określenie grup siły roboczej, które najbardziej ucierpiały w czasie globalnego kryzysu w badanych krajach. Po trzecie, analizy powinny określić, w jakim stopniu zmiany stóp bezrobocia w okresie globalnego kryzysu w badanych krajach były wynikiem zmian leżących po stronie podażowej rynku pracy, a w jakim – zmian leżących po stronie popytowej. Innymi słowy, czy zmiany stóp bezrobo-

cia zostały spowodowane przede wszystkim zmianami współczynników aktywności zawodowej, czy też zmianami wskaźników zatrudnienia.

Rozważania zawarte w monografii podzielono na sześć rozdziałów, z których przeważają te o charakterze empirycznym. Refleksje pojęciowo-teoretyczne są skromniejsze, ale również znalazły swoje miejsce w publikacji.

Rozdział pierwszy ma charakter pojęciowo-teoretyczny. Służy objaśnieniu podstawowych pojęć związanych ze stanem gospodarki światowej oraz podjęciu dwóch problemów teoretycznych. Po pierwsze, zaprezentowano w nim od strony teoretycznej mechanizmy międzynarodowego rozprzestrzeniania się kryzysów, a w szczególności rolę kanału handlowego i kanału finansowego. Po drugie, przeprowadzono analizę teorii procesów dostosowawczych na rynkach pracy w okresie kryzysu, wskazując na ilościowe (w postaci zmian zatrudnienia i bezrobocia) oraz pozailościowe formy dostosowań rynku pracy. Rozważania obejmują ponadto determinanty zmian zatrudnienia i bezrobocia w okresie kryzysu.

W rozdziale drugim skupiono się na analizie zmian bezrobocia w badanych krajach. Analizy empiryczne zostały poprzedzone rozważaniami pojęciowo-teoretycznymi na temat bezrobocia jako podstawowej zmiennej rynku pracy. Przedmiotem refleksji są tendencje zmian liczby bezrobotnych i stóp bezrobocia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej w porównaniu z tymi wartościami w innych grupach krajów, co pozwoliło zidentyfikować kraje o najsilniejszych i najsłabszych skutkach kryzysu globalnego dla bezrobocia.

Przedmiotem rozdziału trzeciego są tendencje zmian aktywności zawodowej w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Przeanalizowano zmiany liczby aktywnych zawodowo oraz zmiany współczynników aktywności zawodowej. Stały się one podstawą wyodrębnienia krajów o największych i najmniejszych efektach kryzysu w tym zakresie.

W rozdziale czwartym skoncentrowano się na analizie zatrudnienia. Pokazano tendencje zmian dotyczących zatrudnienia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej, zarówno w aspekcie liczby pracujących oraz wskaźników zatrudnienia, jak i od strony segmentów zatrudnienia wyodrębnionych na podstawie kryteriów demograficznych i przekrojów sektorowych. Rozważania w tym rozdziale kończą się próbą weryfikacji podstawowych determinant zatrudnienia w badanych krajach.

W rozdziale piątym została podjęta próba identyfikacji tzw. grup problemowych na rynku pracy w badanych krajach, a więc grup siły roboczej znajdujących się w najtrudniejszym położeniu. Dla identyfikacji skutków globalnego kryzysu dla rynków pracy ma to szczególne znaczenie. Podstawą analiz były wskaźniki rynku pracy badane w trzech przekrojach siły

robotycznej: ze względu na płeć, w przekroju grup wiekowych oraz w przekroju poziomów wykształcenia.

Rozdział szósty zawiera analizę dekompozycji zmian stóp bezrobocia w krajach Europy Środkowo-Wschodniej. Jest on niejako podsumowaniem wcześniejszych analiz, pokazuje bowiem, w jakiej mierze zmiany stóp bezrobocia w badanych krajach – również w okresie globalnego kryzysu – wynikają ze zmian strony podażowej rynku pracy (sprowadzonej do zmian współczynników aktywności zawodowej), a w jakiej ze zmian strony popytowej (sprowadzonej do zmian wskaźników zatrudnienia).

Mamy nadzieję, że publikacja zainteresuje szerokie kręgi odbiorców, zwłaszcza zajmujących się problemami rynku pracy. Ciekawe informacje powinni w niej znaleźć nie tylko studenci zaznajomieni z problematyką ekonomiczną, lecz także pracownicy nauki i praktycy.

Eugeniusz Kwiatkowski

Rozdział 1

Kryzys gospodarczy a rynek pracy – ujęcie teoretyczne

Piotr Gabrielczak, Eugeniusz Kwiatkowski

1.1. Wprowadzenie

Współczesny globalny kryzys, zdaniem wielu specjalistów, był największym załamaniem światowej koniunktury od czasów wielkiego kryzysu lat 30. XX w. Mechanizmy jego rozprzestrzeniania się zostały już dosyć dobrze rozpoznane, jednak większość dostępnych analiz skupia się na przebiegu wydarzeń w obrębie rynków finansowych oraz w sferze wymiany towarów. W niniejszym rozdziale przedstawione zostaną także mechanizmy przenoszenia szoków na rynek pracy. Zanim jednak stanie się możliwe zaprezentowanie kluczowego punktu rozważań, konieczne będzie poczynienie wstępnych uwag teoretycznych. Dlatego też w pierwszej części rozdziału skupiono się na przybliżeniu podstawowych pojęć związanych z analizą koniunktury światowej, następnie zaś zaprezentowano sposoby transmisji impulsów dekonunkturalnych w skali międzynarodowej. W końcowej części rozdziału przedstawiono mechanizmy przenoszenia się szoków zainicjowanych w obrębie handlu międzynarodowego oraz międzynarodowego rynku finansowego na krajowe rynki pracy.

1.2. Podstawowe pojęcia opisujące stan gospodarki światowej

Wiele spośród pojęć stosowanych w badaniach nad przebiegiem i konsekwencjami wahań aktywności gospodarczej nie doczekało się jak dotąd jednej definicji, akceptowalnej dla wszystkich lub przynajmniej zdecydowanej większości badaczy. Oznacza to, iż każdorazowo występuje konieczność definiowania niektórych terminów lub czynienia uwag dotyczących

możliwości wielorakiego interpretowania ich znaczenia. Również na początku niniejszego rozdziału wprowadzone zostaną podstawowe pojęcia, które pozwolą lepiej rozumieć perspektywę przyjętą przez autorów.

Pierwszy kluczowy termin to gospodarka światowa. W najprostszym ujęciu rozumiana jest ona jako „globalny system (wzajemnie oddziałujący na siebie zespół) elementów uczestniczących w międzynarodowych stosunkach gospodarczych” (Samecki 2003, s. 660). Elementy te same w sobie nie muszą być umiędzynarodowione, co podkreśla inna definicja, mówiąca o tym, iż gospodarka światowa to „zbiorowość różnorodnych organizmów oraz instytucji funkcjonujących zarówno na poziomach krajowych, jak i na szczeblu międzynarodowym” (Makać 2006, s. 13). Pewna kontrowersja wiąże się jednak z problemem początków gospodarki światowej, ponieważ wielu historyków gospodarczych ma na ten temat skrajnie różne poglądy. W literaturze można natrafić na opinie o bardzo wczesnych początkach gospodarki światowej (np. wielkie odkrycia geograficzne na przełomie XV i XVI w. to pierwsze przejawy globalizacji), można jednak spotkać się również z poglądem, iż współczesna gospodarka światowa ukształtowała się dopiero w okresie międzywojennym. Na ogół jednak początki gospodarki światowej wiązane są z rewolucją przemysłową przełomu XVIII i XIX w. oraz z powszechną w XIX w. tendencją do liberalizacji handlu międzynarodowego (Skodlarski 1993, s. 152–157; Matera 2009, s. 196–201).

Pojęcie gospodarki światowej łączy się z pojęciem globalizacji. Globalizacja to proces, który najczęściej oznacza szeroko rozumiany zespół przemian stymulujących integrację gospodarczą, a także kulturową poszczególnych krajów. Docelowym efektem ekonomicznym tego procesu miałyby być powstanie gospodarki globalnej, będącej jednolitym organizmem o zasięgu światowym (Matera 2009, s. 201–202). Pojęcie gospodarki światowej jest zatem nieco ogólniejsze niż pojęcie gospodarki globalnej, ponieważ gospodarka globalna ma być niejako ostateczną formą gospodarki światowej, która współcześnie wciąż przypomina raczej system naczyń połączonych niż byt unitarny.

Jednym z dostrzegalnych efektów globalizacji jest synchronizacja przebiegu cyklu koniunkturalnego w gospodarkach narodowych. Synchronizacja ta może dotyczyć pewnej grupy państw, np. określonego regionu, ale może też mieć szerszy zasięg. W takim wypadku można mówić nie tylko o narodowych cyklach, lecz także o światowym cyklu koniunkturalnym. Nie oznacza to, że synchronizacja ma objąć wszystkie państwa lub chociaż ich większość. Wystarczy, aby przebieg cyklu uległ ujednoliceniu w kilku spośród głównych ośrodków gospodarczych, przy czym nie istnieje tu obiektywne kryterium decydujące o tym, czy można już mówić o cyklu światowym, czy też wciąż skala synchronizacji jest zbyt mała, ponieważ pojęcie cyklu światowego, jak wiele terminów związanych z teorią

cyklu koniunkturalnego, ma w znacznym stopniu charakter intuicyjny (Lubiński 2006, s. 99–100). Za takim jego rozumieniem (oznaczającym ujednoczenie cyklu w kilku głównych ośrodkach) przemawia jednak fakt, iż na początku XXI w. 20 państw o najwyższym PKB składa się na około 80% PKB światowego, zatem występuje znaczna koncentracja gospodarki światowej w sensie ilościowym. Warto jednak podkreślić, że badania empiryczne przeprowadzone na próbie ponad 100 państw wskazują na wzrost zbieżności faz cyklu w tych krajach w drugiej połowie XX i początkach XXI w. (Kose, Otrok, Prasad 2008, s. 14–18), co można uznać za trend w gospodarce światowej oraz przejaw postępującej globalizacji.

Proces ten w aspekcie ekonomicznym jest stymulowany poprzez istniejące płaszczyzny integracji międzynarodowej. Należą do nich zarówno bilateralne przepływy – np. handel międzynarodowy czy przepływy kapitałowe, w tym w postaci aktywów dłużnych oraz bezpośrednich inwestycji zagranicznych – jak i czynniki strukturalne determinujące zbliżoną międzynarodową pozycję państw i podobny udział w międzynarodowym podziale pracy, takie jak podobieństwo struktur produkcji oraz zatrudnienia, zbliżony poziom rozwoju, wspólne elementy polityki makroekonomicznej (Böwer, Guillemineau 2006, s. 8–10; Goggin, Siedschlag 2009, s. 4–6; Kose, Otrok, Prasad 2008, s. 18–22; Jansen, Stokman 2004, s. 12–16). Płaszczyzny te sprzyjają synchronizacji gospodarek w dwojaki sposób. Czynniki związane z podobieństwem strukturalnym powodują podobne reakcje na wspólne szoki, przy czym w okresie po II wojnie światowej najczęściej wspólne szoki miały negatywny charakter, zatem postęp synchronizacji ulegał przyspieszeniu w czasach kryzysowych (por. Lubiński 2007). Z kolei przepływy pozwalają na przenoszenie pewnych impulsów determinujących stan koniunktury, zatem działają na zasadzie transmisji.

Transmisja koniunktury w najprostszy sposób dzielona jest na pionową i poziomą. Transmisja pionowa oznacza przekazywanie impulsów koniunkturalnych pomiędzy sektorami w obrębie jednej gospodarki narodowej (np. pomiędzy branżami komplementarnymi), zaś transmisja pozioma oznacza przenoszenie impulsów pomiędzy analogicznymi sektorami różnych gospodarek narodowych. Możliwa jest również mieszana transmisja, kiedy jeden sektor pierwszej gospodarki oddziałuje na inny sektor drugiej. Transmisja pionowa nazywana jest także wewnętrzną, podczas gdy transmisja pozioma (i mieszana) nazywana bywa transmisją międzynarodową (Mazurek 2009, s. 25–26).

W obliczu kryzysu gospodarczego o zasięgu międzynarodowym interesujący wydaje się szczególny przypadek transmisji koniunktury, jakim jest zarażenie. Termin ten, zapożyczony z języka medycznego, odnosi się do transmisji szoków negatywnych. Podobnie jednak jak inne pojęcia związane z cyklem koniunkturalnym, tak i zarażenie nie posiada jednej

uniwersalnej definicji. Na podstawie przeglądu literatury empirycznej i stosowanych w niej podejść Bank Światowy zaproponował trzy standardowe definicje zarażenia.

Tak zwana szeroka definicja utożsamia zarażenie z transmisją, tylko zwyczajowo przypisując to pojęcie do okresów kryzysowych. Przy tak ogólnym rozumieniu tego terminu równie dobrze mogłoby więc dojść do swoistego zarażenia ożywieniem, choć zwykle przyjmuje się, że w okresach spadkowych transmisja cyklu jest wyraźniej widoczna. Druga definicja, określana jako wąska, przedstawia zarażenie jako proces transmisji szoków do innych gospodarek, wykraczający poza tzw. fundamenty ekonomiczne lub wspólne szoki. Poprzez fundamenty ekonomiczne rozumie się tu bilateralne powiązania w zakresie przepływów międzynarodowych lub podobieństwo strukturalne gospodarek. Fundamenty te mogą więc być utożsamiane z przedstawianymi płaszczyznami integracji. Zarażenie ponownie odnosi się do kryzysu na mocy zwyczaju, różnica względem szerokiej definicji polega jednak na tym, że synchronizacja gospodarek jest wyższa, niż należałoby się spodziewać na podstawie rozważań teoretycznych. W praktyce stosowania tej definicji zarażenie utożsamiane jest z podwyższoną zbieżnością zachowań uczestników rynku, wynikającą z różnego rodzaju zachowań stadnych. Z kolei trzecia, tzw. bardzo wąska definicja zarażenia, podkreśla, iż o zarażeniu można mówić tylko w przypadku, w którym korelacja pomiędzy dynamiką podstawowych wskaźników makroekonomicznych rośnie w okresach kryzysowych w porównaniu do tzw. okresów spokojnych (WB 2015).

Bez względu jednak na to, czy zarażenie uznane zostanie za wyjątkowy przypadek transmisji, czy też utożsamione z każdą transmisją negatywnych bodźców dekonunkturalnych, istotne jest, że zarówno jego przyczyną, jak i jego efektem ma być kryzys. Pojęcie to jednak może być wielorako interpretowane. W sferze intuicyjnej jest jasne, że kryzys występuje wtedy, gdy dochodzi do spowolnienia gospodarki. Jedną z pierwszych formalnych definicji kryzysu przyjął amerykański Kongres dopiero w 1985 r. (USC 1985, s. 1078). Według tej definicji do kryzysu dochodzi, gdy prognoza dynamiki PKB na kolejne dwa kwartały jest ujemna lub odnotowano dwa kolejne kwartały z dynamiką poniżej 1%. Dla wystąpienia kryzysu nie jest zatem w istocie konieczne kurczenie się gospodarki, lecz wystarczającą przesłanką jest już jej spowolnienie. Z kolei utrzymujący się przez co najmniej pół roku proces kurczenia się aktywności gospodarczej, widoczny w spadku PKB oraz zatrudnienia, produkcji czy dochodów, nazywany jest zwyczajowo recesją. Trzeci ważny termin to depresja. Podobnie jak recesja, nie posiada ona oficjalnej definicji, jednak pojęcie to wiąże się na ogół z najcięższymi przypadkami kryzysów. Podkreśla się jej długotrwałość oraz dotkliwość. Stijn Claessens i Ayhan Kose propo-

nują arbitralnie postawiony próg 10% spadku PKB jako kryterium dla określania recesji mianem depresji (Claessens, Kose 2009). Wszystkie trzy terminy są zatem uszeregowane według rosnącej siły kryzysu, przy czym każdy kolejny zawiera się w poprzednim.

Zmiany PKB są najprostszym miernikiem pozwalającym zaobserwować występowanie kryzysu, lecz wielu badaczy podkreśla, że z powodu dużych opóźnień, z jakimi otrzymywane są dane o PKB, lepszym sposobem jest obserwowanie innych agregatów makroekonomicznych, takich jak zatrudnienie, produkcja, sprzedaż detaliczna czy dochody gospodarstw domowych (Leamer 2008). Jednoczesne śledzenie kilku zmiennych, które nie są doskonale zsynchronizowane, może jednak utrudniać prowadzenie badań nad rzeczywistym przebiegiem wahań koniunkturalnych (Grimm 2005). W kontekście międzynarodowej transmisji szoków istnieje zatem również trzecie podejście, oparte na obserwacji, iż w początkowych fazach kryzysów całej gospodarki często widoczne jest załamanie waluty danego kraju. Stąd też można śledzić ścieżki rozprzestrzeniania się kryzysów na podstawie regularnie i łatwo dostępnych danych o zmianach kursu walutowego (Lubiński 2006, s. 103). Ograniczeniem tej metody jest jednak to, że zmiany kursu walutowego mogą być wynikiem bardzo wielu czynników, niekiedy losowych, dlatego należy ostrożnie podchodzić do pierwszych symptomów kryzysu walutowego.

1.3. Mechanizmy międzynarodowego rozprzestrzeniania się kryzysów

Transmisja kryzysów może odbywać się poprzez różne mechanizmy, które wygodnie jest pogrupować według kryterium nośnika impulsów dekonunkturalnych. Najogólniej da się wyodrębnić dwa kanały – handlowy i finansowy. Pierwszy kanał koncentruje się na międzynarodowej wymianie towarowej, a także związanej z nią polityce gospodarczej państwa. Drugi obejmuje mechanizmy działające na gospodarkę za pośrednictwem szeroko rozumianego rynku finansowego. Z uwagi na widoczne zróżnicowanie mechanizmów finansowych, warto wydzielić wśród nich dwie grupy. Pierwsza obejmuje mechanizmy związane ze zmianami przepływów kapitałowych, spowodowanymi pobudkami czysto ekonomicznymi. Drugą grupę stanowią zaś mechanizmy quasi-ekonomiczne, oparte na nie zawsze racjonalnych zachowaniach inwestorów i zakorzenionych w ich psychice skłonnościach, np. do paniki. W istocie obie klasy przenikają się. Każdy masowy ruch, nawet wspierany wybuchem paniki, musi